

Klase i slojevi

prilozi izučavanju društvenog sistema

Grupa autora

Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet Sveučilašta u Zagrebu, Zagreb, 1977, biblioteka »Čovjek i sistem«,¹ svezak V, str. 149

Ne samo zbog znanstvenih, uže teorijskih razloga već i zbog praktičnih konzekvencija koje izaziva, proučavanje društvene strukture jugoslavenskog društva predstavlja jednu od dominantnih tema naše sociološke i političko-teorijske literature. Za sociologiju bismo, štoviše, mogli reći: upravo odnos prema proučavanju društvene strukture vlastita društva pokazuje koliko su društveni problemi istovremeno i sociološki, koliko je sociologija aficirana protivurječnostima objektivnog društvenog kretanja, kao što se, s druge strane, iz tog odnosa vidi njena sposobnost tumačenja strukture i dinamike konkretnog društvenog totaliteta.²

Knjiga koja je pred nama pokušava nastaviti diskusiju oko društvene strukture stavljajući u prvi plan odnos klasnog i stratifikacijskog pristupa društvu. Premda nisu novijeg datuma, objavljeni prilozi intrigiraju pažnju čitaoca višedimenzionalnim zahvaćanjem problematike.

Prvo, dio priloga odnosi se na teorijsko utemeljenje Marxova shvaćanja klasa i klasne strukture društva: Veljko Cvjetičanin: »Marxovo određenje pojma društvene klase i teorijsko osporavanje tog pojma«; Nebojša Popov: »Struktura, pokret i poredak«. Drugo, ovdje nalazimo i veoma zanimljiv prikaz vladajućih kontroverzija u pogledu teorijskih koncepcija društvene strukture: Zagorka Golubović, Đorđije Uskoković, Miša Stojanović, Aljoša Mimica: »Analiza studija o strukturi jugoslavenskog društva«. Treće, dva teksta prezentiraju rezultate dvaju empirijskih istraživanja pojedinih segmenata društvene strukture: Stane Saksida, Andrej Caserman, Krešo Petrović: »Društvena stratifikacija i pokretljivost u jugoslavenskom društvu«; Silvano Bolčić: »Interesi slojeva i determinante njihovog formiranja«. Najzad, tu je i jedan prilog u kojem se naznačuju epistemološke i metodološke pretpostavke klasnog i stratifikacijskog pristupa društvenoj strukturi i njihov uzajamni odnos: Rudi Supek: »Prilog diskusiji o stratifikaciji i klasama«.

Gotovo da danas i nema rasprave o društvenoj strukturi ili šire o osnovnim činiocima povijesnog razvoja koja neće na ovaj ili onaj način doći i do Marxa i njegovog shvaćanja klasa i klasne borbe. Cvjetičanin želi na osnovi Marxovih

¹ Do sada su u biblioteci »Čovjek i sistem« objavljeni ovi naslovi: svezak I: »Teritorijalno-politički sistemi«, Zagreb 1975; svezak II: »Proizvodne organizacije i samoupravljanje« (I dio), Zagreb 1975; III svezak: »Proizvodne organizacije i samoupravljanje« (II dio), Zagreb 1975; svezak IV: »Vrijednosti i društveni sistem«, Zagreb 1977.

² Podsjetimo se: stručni sastanci Jugoslavenskog udruženja sociologa održani u Splitu 1966, Portorožu 1972. i u Opatiji 1973. godine zaokupljeni su problemom društvene strukture jugoslavenskog društva. I drugdje su održavani »teorijski turniri«, dok je poduzeto malo empirijskih istraživanja kojima bi se teorijski modeli mogli potkrijepiti ili opovrgnuti.

analiza u više njegovih djela povući moguće odrednice osnove marksističke teorije klasa i klasne borbe. Svakako, temeljni stav od kojeg valja započeti jest Marxova misao o klasi kao totalnoj društvenoj činjenici koja se prostire duž svih segmenata društvene strukture. Iako bitan, ekonomska osnova nije jedini faktor koji određuje klasu: »Nastanak i razvoj klasa determiniran je stupnjem razvoja materijalnih proizvodnih snaga i produktivnosti rada. Zakon podjele rada čini osnovicu podjele društva na klase« (str. 100). Ekonomski aspekt klasa kod Marxa ogleda se u relacijama klasa i načina proizvodnje te klase i načina raspodjele. S druge strane, klasa kao totalna društvena činjenica transcendirira ekonomsku sferu društva; stoga autor smatra da su »socijalno-političke ustanove i organizacije konstitutivni elementi klase i obratno« (str. 101). Osim organizaciono-političkog aspekta (politička partija kao konkretan oblik) u integralne aspekte klase pripadaju klasna svijest i klasna borba. Klasna svijest je za Marxa jedan od nezaobilaznih momenata u transformaciji klase od »klase po sebi« u »klasu za sebe«. Klasna borba se pokazuje kao onaj društveni medij posredstvom kojeg određenje klase biva dovedeno do najvišeg izraza, tako da se može reći da se pojam klase za Marxa može odrediti jedino u svjetlu klasnog sukoba.

Na osnovi ovakova tematiziranja teorije klasa i klasne borbe u Marxovu dijelu Cvjetičanin vodi dijelov s Marxovim kritičarima (Bottomore i Gurvitch) koji nastupaju iz obzora društveno-ekonomskih promjena kapitalizma dvadesetog stoljeća.

Nebojša Popov u svom radu »Struktura, pokret i poredak« pruža s obzirom na Marxovu analizu kapitalizma devetnaestoga stoljeća teorijski vrijednu pripomenu o Marxovom pristupu analizi klasne strukture društva. Pri tome, zamijetimo, pomalo mehanički odvaja Lenjina od Marxa i Lenjina-revolucionara od Lenjinih analiza kapitalizma u stadiju imperijalizma.« Za razliku od poznate Lenjinove definicije klasa, koja obuhvata samo ekonomsku sferu i koja je data prigodno ((u jednom političkom govoru), Marx pojam klase izvodi iz **istorijske analize** i ona zahvata sve bitne dimenzije društva. **Istorijska** analiza usredsređena je ne samo na odnose između klasa nego i na strukturiranost pojedinačno uzetih klasa« (str. 148).

Proučavanjem klasne strukture dolazi se do uvida u način uspostavljanja i oblik političke organizacije društva, a uvid u klasnu strukturu postaje polazna točka i za analizu nastanka, djelovanja i mogućih rezultata društvenih, prvenstveno revolucionarnih pokreta. Popovu je stalo primarno do razgraničenja pozitivističke do sociologije inspirirane Marxom, kako na teorijskoj tako i na metodološkoj razini, pri čemu analizu društvenih sukoba i pokreta uzima za ishodišnu točku socioloških istraživanja većeg opsega.

Time se načelo jedno drugo važno pitanje: od kojih teorijskih i metodoloških premisa polaze jugoslavenski sociolozi u analizi vlastitog društva? Prema Zagorki Golubović i suradnicima (»Analiza studija o strukturi jugoslavenskog društva«), moguće je razlikovati pet klasifikacionih kategorija teorijskih koncepcija o strukturi jugoslavenskog društva: a) koncepcija o »jednoklasnom društvu«; b) stratifikaciona koncepcija; c) koncepcija o kontraklasi; d) shvaćanje koje priznaje polarizaciju društvenih grupa (radnička klasa-birokracija), ali ne i klasni karakter društva; e) shvaćanje o konfliktnosti i klasnoj strukturi jugoslavenskog društva.

Koncepcija o »jednoklasnom društvu« počiva na pretpostavci da je radnička klasa u socijalizmu jedinstvena i jedina postojeća klasa, a da svi ostali dijelovi društva predstavljaju integralni dio radničke klase.³ Zastupnici stratifikacione

³ Ova koncepcija seže sve do godina neposredno iza rata, kad su opći okvir za sagledavanje bitnih promjena društvene strukture u našoj zemlji pružali pojmovi »radni narod« i »preostaci razvlastene buržoazije«. — Sam pojam »jednoklasno društvo« jest neodređen; označava li on besklasno društvo ili je tek analitičko sredstvo za autore pri klasifikaciji svih mogućih koncepcija? Izgleda, prije ovo drugo.

konceptije polaze od mjesta što ga pojedinci zauzimaju u profesionalnoj podjeli rada »razlikujući se međusobno po ulogama i položajima i na toj osnovi formirajući slojevitu strukturu društva«. U krajnjoj instanci-stratifikacija izvire iz »nejednake raspodele društvene moći«.

Latentni antagonizam između radničke klase i »kontraklase« okosnica je konceptije o kontraklasi. Prema autorima, tvorci ove konceptije zaključuju na slijedeći način: prvo se kao izvjesnom uzima činjenica postojanja radničke klase i ona se određuje kao stvaralac viška vrijednosti, a zatim se konstatira da radnička klasa izdržava ne samo sebe već i neproizvodni dio stanovništva, to jest — »kontraklasu«. »Dakle, pošto više nema kapitalista, radničku klasu **eksploatiše** kontraklasa, koju čine svi oni koji žive od tuđeg viška rada a radnici se prema njima nalaze u najamnom odnosu; tu spada: inteligencija van procesa proizvodnje, rukovođeće administrativno osoblje, profesionalni upravljači u privredi i van nje, kao i 'vladajuća političko-upravna elita' kao najviši sloj kontraklase, budući da ima moć da manipuliše viškom vrednosti stvorenim u radničkoj klasi« (str. 23). Oni koji strukturu jugoslavenskog društva promatraju kroz prizmu polarizacije na liniji radnička klasa — birokracija nisu dosljedni u shvaćanju same klasne strukture društva: dok neki autori smatraju da s ukidanjem privatnog vlasništva nestaju i klase (»klasne razlike postaju kvazi-klasne«), drugi govore o »klasnom društvu u nestajanju«; treći opet oštro podvlače društvenu suprotstavljenost radničke klase i birokracije i istovremeno plediraju za preispitivanje kriterija za marksističko definiranje klasa.

Najzad, nasuprot konceptiji o »jednoklasnom društvu« (kao kontrarna suprotnost na analitičkom kontinuumu), stoji shvaćanje koje promatra jugoslavensko društvo sa stanovišta njegove konfliktnosti i klasnog karaktera njegove strukture.

Teorijska valorizacija naznačenih konceptija obuhvaća različite kvalifikative, od kojih vidno strše dva slijedeća: autori ovog priloga smatraju da je najvažniji doprinos teorijskih modela društvene strukture pokušaj da se preispitaju kriteriji za definiranje klasne strukture društva i dovede u pitanje reducirani model, koji polazi od ukidanja privatnog vlasništva i ne pitajući se čime je ono zamijenjeno-državnim, grupnim ili društvenim vlasništvom; no, glavni nedostatak većine konceptija društvene strukture sadržano je u miješanju teorijskih pristupa (marksistička teorija klasa + funkcionalistički stratifikacioni pristup), odnosno u preplitanju teorijskog pristupa i ideoloških koncepata.

Radovi »Društvena stratifikacija i pokretljivost u jugoslavenskom društvu« (Stane Saksida i suradnici) i »Interesi slojeva i determinante njihovog formiranja« (Silvano Bočić) izdvajaju se od ostalih zbog najmanje dva razloga. Dok su ostali prilozima usko teorijskog karaktera, ova dva prezentiraju rezultate empirijskih istraživanja; uz to, teorijsko-metodološki pristup empirijskom istraživanju ovdje izdiziva pozornost.

Saksida i suradnici primjenjuju »deduktivno-induktivni« put u analizi procesa stratifikacije i pokretljivosti (istraživanja su vršena 1970. godine u Sloveniji i Makedoniji). Polazi se od generalne teorije sistema, na osnovi nje gradi se teorijski model istraživanja, da bi se uz pomoć metoda kvantitativne analize (faktorska i multiregresijska analiza) došlo do određene slike stratifikacijskih hijerarhija i njihove temporalne mijene. Bolčićev tekst predstavlja rezime rezultata istraživanja realiziranog u okviru projekta »Društvena struktura, društvena svest i vrednosne orijentacije slojeva u SR Srbiji« Instituta društvenih nauka u Beogradu. U fokusu znanstvenog interesa ovdje stoji interesni aspekt društvene strukture, stupanj konfliktnosti različitih interesa. Prvo se pretpostavljaju određeni društveni slojevi, da bi se na osnovi isto tako pretpostavljene veze između društvenog položaja pojedinog sloja i pripisanog (mu) interesa-tek nakon toga pristupilo provjeravanju hipoteze o korespondenciji društvenog sloja (privatnici i se-

ljaci, radnici, službenici i stručnjaci i rukovodioci) i specifičnog interesa, kojem ovisi položaj sloja unutar društvene strukture (u ovom slučaju to su: »svojina«, »rad«, »poredak«, »znanje«).

Dakle, dok se u jednom istraživanju polazi od generalne teorije sistema, izgradnje modela na strukturalnoj i operacionalnoj razini, kako bi se došlo do ispitivanja institucionalne strukture i učinka društvene stratifikacije preko podobnih matematičkih i statističkih modela, u drugom se od pretpostavljene društvene strukture prelazi na istraživanje specifičnog i »pripisanog« interesa svakoga od naznačenih društvenih slojeva.

Dva zadnja priloga više no ostali na implicitnoj razini potenciraju razgovor o metodološkim i epistemološkim pretpostavkama stratifikacijskog odnosa klasnog pristupa društvenoj strukturi. Supek taj razgovor započinje u »Predgovoru« i potom nastavlja u »Prilog diskusiji o stratifikaciji i klasama«. Njegovo pitanje predstavlja svojevrsni sukob teza izloženih u ostalim radovima: »Ono što je najzanimljivije u diskusiji, a što je došlo do izražaja i u objavljenim priložima, to je pitanje da li postoje **два teorijska i metodološka pristupa**, kad se radi o istraživanju klasa i slojeva u društvu?« (str. 3). Odgovor, slijedi dalje iz Supekova priloga, nema karakter alternative. U stratifikacijskom pristupu odnosi između pojedinih slojeva zasnovani su na indiferentnosti, dok klasni pristup pretpostavlja antagonizam između društvenih klasa. To se ogleda među ostalim i u vezi između prirode društvenih odnosa i načina proučavanja društva: slojevitost se može najbolje ispitivati u uvjetima društvene stabilnosti, a klasna struktura u uvjetima društvenih kriza, zaoštrenih odnosa i otvorenih sukoba među grupama i klasama (str. 94). »Prema tome, istraživanje društvene stratifikacije je onaj najširi postupak kojim želimo utvrditi **objektivna obilježja ili indikatore**, koji će nam poslužiti kao osnovica za daljnje istraživanje jednog klasnog odnosa, jer ćemo morati u ovom slučaju da neka obilježja istaknemo kao 'kritična za **antagoniziranje** odnosa među društvenim grupacijama'« str. 4).

Iako je veoma teško priloge ovog sveska svoditi na neki zajednički nazivnik, u jednom nećemo pogriješiti: prilozi koje smo upoznali vrlo ilustrativno ponavljaju neke već znane dileme jugoslavenske sociologije. Odgovor na naslovljenu temu je dat (usporediti Supekov prilog), ali je vidljivo da većina tekstova oscilira između egzegeze Marxovih misli o klasama i klasnoj strukturi i naznaka mogućeg pristupa analizi društvene strukture. Radovi empirijskog karaktera oslanjaju se na marksizmu tuđe teorijske orijentacije ili zahvaćaju parcijalno u društvenu strukturu. Ukoliko se slažemo s jednom od poruka ove knjige, da problem klasa i slojeva traži daljnju teorijsku elaboraciju, tada se pred sociologiju nameće i jedan drugi zadatak — neophodnost longitudinalnih empirijskih istraživanja društvene strukture jugoslavenskog društva.

Drago Čengić